

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА МЕЖІ XVIII – XIX століть

Наприкінці XVIII століття в історичній долі Правобережної України розпочався черговий перелом. Він був зумовлений її приєднанням до складу Російської імперії – першої на всьому євразійському просторі за територією, чисельністю населення і військовою могутністю, але відсталой в політичному та соціально-економічному відношенні держави. Тому закономірно весь розвиток регіону відбувався через призму загальноросійських факторів, в руслі суспільно-політичної та соціально-економічної системи нової метрополії, утвердження якої у Правобережжі не супроводжувалося прогресивними тенденціями. Особливу складність і гостроту зумовлювало те, що де юре Правобережна Україна з 1793 – 1795 років стала належати новій державі, а де факто ще тривалий час перебувала під визначальним впливом поляків. Власне, і царизм не визнавав приєднаний предковичний український край етнічною українською територією. Спочатку Правобережжя офіційно, в усіх документах називалося польською провінцією, а трохи згодом – Південно-Західною Росією або Південно-Західним краєм, але в жодному разі не Правобережною Україною. Тим самим імперська доктрина самодержавної Росії не залишала українцям місця як народу в державі, хоч офіційно і проголосила, що всі приєднані народи мають насолоджуватися рівними з росіянами правами і однаковим благополуччям¹. Російсько-українські відносини у Правобережній Україні, говорячи словами академіка В.І.Вернадського, зводилися до поступового поглинення і переварювання Росією України як інородного політичного тіла, в ході яких ліквідовувалися основи місцевого культурного життя і переслідувалися етнографічні відмінності².

Інтереси імперії зумовлювали розповсюдження імперського панування і встановлення необхідного контролю над усіма життєво важливими сферами Правобережної України. Неодмінною передумовою і головною рушійною силою проведення в ній суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень, оформлення краю у вірнопіддану складову самодержавства та забезпечення його востання в склад Росії стала армія.

Відвівши Правобережжю роль колонії³ і розмістивши в ньому численні війська, Петербург екстраполював на нього та став цілеспрямовано здійснювати апробовану в Лівобережній Україні інкорпораційну політику. Першочерговим у цій політиці виступали насадження самодержавних суспільних і правових відносин, реалізація нового оформлення політичного і територіального статусу Правобережної України та уніфікація характерного для Росії державного ладу, управління господарством, соціально-політичною і духовно-культурною сферами. Відтак корінне українське населення опинилось у надзвичайно консервативних умовах, пронизаних імперською ідеєю і повним ігноруванням його прав та інтересів. Конкретним виявом цього було утвердження російської влади адміністративними методами⁴ на кріпосницько-деспотичних засадах з одночасним тотальним втручанням чиновників у громадське життя українців.

Головними державними адміністративно-територіальними структурами Правобережжя стали, як відомо, Волинська, Київська і Подільська губернії, кожна з яких, у свою чергу, ділилась на двадцять уїздів, а форпостами інкорпораційної політики – губернські та уїздні міста⁵. З тим, щоб забезпечити її реалізацію, царизм формував і всіляко зміцнював у краї свою соціальну базу, розширюючи економічні позиції і правові повноваження російських, польських та іншоетнічних поміщиків, водночас зберігаючи і посилюючи стану безправність українців.

Аналіз документальних джерел, архівних матеріалів і опублікованих праць показує, що на межі XVIII – XIX століть українці регіону не стали соціальним і національним джерелом формування нової адміністрації, місцевого самоврядування та російського управління. До влади навіть не була допущена заможна частина корінних мешканців. Визначальний вплив у місцевих органах влади отримали російські, польські магнати, шляхта та іноземні дворяни, органічно пов'язані з відсталим самодержавством і його оплотом – феодално-кріпосницькою системою.

Політичний курс і вся архітектоніка державного управління, запроваджені в Правобережній Україні, не відображали українських інтересів. В основі функціонування запровадженого в краї режиму лежали самодержавні пріоритети і власне збагачення дворянства та розгалуженого чиновницько-бюрократичного апарату. Корінні мешканці для російського царизму були, як справедливо зазначав Михайло Грушевський, будівельним матеріалом “для культуры и общественной великорусской”⁶, а Правобережжя – землеробською провінцією у формі Hinterland, тобто краєм, що примикав до промислового і торгового регіону Росії.

Колонізацію Правобережної України, насадження в ній деспотичної влади і режиму кріпосного права, суворість якого не мала аналогів у світі, сучасні російські вчені пояснюють жорстокою необхідністю, недостатнім об'ємом сукупної прибуткової праці на основній історичній території Росії, що примушувало створювати жорсткі важелі державного механізму на окраїнах імперії⁷. Проте російські історики обходять мовчанням, не висвітлюють того факту, що найсуворіше в світі кріпосне право стосувалося у Правобережжі виключно українських селян.

Пояснення цьому, з нашого погляду, полягає в тому, що царизм залишив у Правобережній Україні без змін існуючі за Речі Посполитої суспільно-політичні і правові відносини та кріпосництво як обов'язковий елемент Російської держави. Про це Володимир Соловйов писав так: “когда большая часть Речи Посполитой была присоединена к империи, пестрому населению этого края, без всякого различия народности и религии, были торжественно подтверждены прежние права. Россия являлась здесь не как одна нация, покоряющая и подавляющая другие, а как высшая сила мира и правды, отдающая всякому свое”⁸. Отже, з самого початку Петербург взявся за збереження та гарантування прав магнатів і шляхти. Щодо “вищої сили миру і правди” по відношенню до українців, то вона полягала в ще більшому їх закабаленні.

Самодержавний устрій і кріпосництво функціонували в регіоні за принципом сполучених посудин, які органічно доповнювали один одного і служили знаряддям гноблення українських селян. У таких умовах корінні мешканці, що виношували надію знайти захист від поляків у новій метрополії, змушені були скласти жалісливу пісню рабства російсько-польського погрою⁹.

Оголосивши корінних мешканців краю єдинокровними братами, самодержавство фактично не визнало їх юридичних прав як народу і навіть не дозволило їм присягати на вірність імператриці. За них це зробили польські магнати і шляхта, відразу ж попавши під надійну опіку та державне заступництво Росії. Як зазначав Володимир Антонович, поляки втратили юридичну владу над селянами, характерну для часів Речі Посполитої, але зате їх економічне панування було повністю визнане і захищене законом та сильно організованою адміністрацією і міцною владою¹⁰. Щоправда, з приходом на престол Павла I все селянство імперії, в тому числі губерній Правобережжя вперше за велінням імператора було приведене до присяги. Таким заходом підтверджувалося, що і селянство нібито визнавалося громадянами. Однак правове і господарське становище селян регіону у порівнянні з часами Катерини II майже не змінилося. Свідченням цього став указ імператора Павла I від 29 січня 1797 року “О должном послушании крестьян своим помещикам во всех повинностях и о обязанности в отношении сего губернских начальств и приходских священников”, у якому прямо йшлося про те, щоб “все помещикам принадлежащие крестьяне, спокойно пребывая в прежнем их звании, были послушны помещикам своим в оброках, работах и словом всякого рода крестьянским повинностям, под опасением за преслушание и своеволие неизбежного по строгости законной наказания”¹¹.

Становий і класовий поділ суспільства Правобережної України відображав її феодальну природу як складову чиновницько-дворянської Російської монархії. За даними Я.Водарського, у 1795 році в Правобережжі нараховувалось 2946 тис. селян чоловічої статі¹², що складало 84,8 відсотка від загальної кількості населення. З цієї кількості селян поміщицькі кріпаки склали 85,2 і державні селяни 14,8 відсотка, тоді як у цілому по Росії ці показники становили відповідно 60 і 40 відсотків¹³.

Найбільш чисельними і найменш захищеними у Правобережній Україні були поміщицькі селяни. Вони повністю належали юрисдикції своїх власників, які на власний розсуд регулювали усі сфери життя кріпаків. Юридично кріпаки не мали майнових прав, оскільки всім рухомим і нерухомим їх майном володіли поміщики. Закон забороняв селянам отримувати на своє ім'я землю, будинок або лавку, вступати без дозволу господаря у винні відкупи, брати гроші під позику, залишати помістя, записуватися в купці, скаржитися на власника. Формально законодавство імперії захищало кріпаків від зловживань поміщицькою владою, проте на практиці це положення майже не застосовувалося.

В обов'язок поміщицьких селян входило виконання повинностей на користь держави (платити подушну подать і поставляти рекрутів) та поміщиків (відробляти панщину і платити оброк). Характерно, що поміщицькі і казенні селяни платили подушну подать одного розміру, але повинності поміщицьких кріпаків принаймні в півтора рази переважали податі казенних селян¹⁴. Водночас кріпаки виконували численні постійні і тимчасові натуральні повинності в інтересах держави та поміщиків. Проте якщо розміри державних повинностей офіційно регламентувалися, то поміщицькі повністю залежали від волі, а точніше від сваволі дворян і шляхти. З одного боку, це свідчило про набагато гірше фінансово-матеріальне становище поміщицьких селян, з другого – що головною опорою держави виступали поміщики з їх селянами, і тому інтереси дворянства ставилися вище від державних.

Питома вага поміщицьких селян на рубежі XVIII – XIX століть у Правобережжі неухильно зростала. Остаточне закріпачення селян регіону було завершено в 1800, 1804, 1808, 1823 роках. Приміром, частка їх у Київській губернії коливалася від 98,6 в Сквирському до 99,9 відсотка в Радомишльському уїздах¹⁵. Водночас розширювалася панщинна форма кріпосництва, яка ще більше скорочувала час, необхідний селянам для обробки своїх наділів, і тим самим підривала потенціальні можливості продуктивних сил селянських господарств.

Михайло Корнілович на прикладі волинських кріпацьких селянських дворів ще у 1930 році показав, що за виробничим принципом кріпаки ділилися на чотири основні групи: тяглі (які мали робочу худобу), піші або напівтяглі (тобто ті, що не мали робочої худоби, або у них її було замало для обробітку свого наділу), городники (мали тільки садибу чи город) і безземельні (бобилі). За висновком автора, найголовнішою категорією були тяглі селяни, які мали не тільки робочу худобу, а й найбільші наділи землі. Саме на них базувалося панське господарство і від них залежало становище інших категорій селян. Проте, за висновком В.Маркіної, більшість селянських господарств Правобережної України склали поєдинкові чи піші¹⁶. У піших або напівтяглих особиста робоча сила переважала над робочим реманентом і худобою. Тому вони були змушені обробляти свої землі в супрязі з такими як самі, або наймаючи волів, коней у більш заможних господарів. Останні мали робочий реманент і за те, що допомагали пішим орати, боронувати, сіяти, обробляти і збирати вирощений урожай, брали з праці піших та городників певний відсоток. Своєрідний стан осілих сільських робітників утворювали городники, бо на своє прожиття переважно заробляли на людях. Бобилі працювали у селян або в якості дворової челяді¹⁷.

Сучасні дослідники, зокрема Григорій Казмирчук і Тетяна Соловійова, посилаючись на інвентарні записи, називають такі категорії поміщицьких селян, як “почворні”, “потрійні”, “парові”, “поєдинкові”, “піші”, “загородники”, “халупники”, “коморники”, що відрізнялися за ступінню забезпечення землею і тяглом¹⁸. Очевидно, таке розшарування було проявом тенденції до поглиблення майнової і господарської нерівності в середовищі селян, а також змін у їх соціальному статусі і політичних правах. Водночас зауважимо, що наприкінці XVIII – на початку XIX століття кількість бідніших селян постійно зростала, а це, в свою чергу, негативно позначилося на становищі кріпаків, які головним чином створювали матеріальні блага. З середовища найбідніших селян виникла категорія вільних “гулящих”, “гультьяїв”, які жили тільки заробітками.

Важливо наголосити на юридичному аспекті суспільно-виробничих взаємовідносин магнатів і селян. Передусім те, що поміщики, користуючись своїм становищем, прагнули до нівелювання селянського середовища. Для цього вони наділяли селян однаковою кількістю землі і встановлювали однакові повинності. Водночас феодалі обмежували своїх кріпаків у продажі хліба, забороняли селянам вступати в торгівлі зв'язки без спеціального на те дозволу. Але чи не найголовнішим було те, що поміщики в силу позаекономічного примусу могли заставити підданих вийти на роботу, проте не мали сили заставити селян працювати зверх того, що передбачалось відпрацювати за земельний наділ. Тому хотіли вони того чи ні, вони змушені були платити грошми за додаткову селянську працю, що, в свою чергу, об'єктивно порушувало натуральну форму розрахунків між феодалами і селянами та свідчило, що магнати і шляхта на межі XVIII – XIX століть не могли вести своє господарство виключно панщиною¹⁹.

Казенні селяни мали право при виконанні певних умов переходити в інші податні стани під час проведення чергової ревізії. Але їм, як і поміщицьким селянам, заборонялось займатися відкупами та підрядами, вести оптову торгівлю, відкривати фабрики і заводи, брати займові документи. Без дозволу уїздних або губернських властей казенним селянам були заборонені і сімейні розділи.

Варто зауважити, що казенні селяни, на відміну від поміщицьких селян, виступали носіями публічного права. Проте правове становище казенних селян було дуже хитким, оскільки в будь-який час самодержавство могло шляхом пожалування дворянам перетворити їх у поміщицьких кріпаків. За оцінкою Семевського В.І., не існувало жодної норми, яка б гарантувала “вільному” казенному землевласнику справжню недоторканість його станового звання²⁰. Більше того, казенних селян в губерніях Правобережної України було дуже мало.

Зміна правового становища казенних селян відбувалась у напрямку поглиблення кріпосного права.

Найменш чисельними у Правобережжі були вільні селяни. Проте й їх свобода була відносною, оскільки економічно вони залежали від поміщиків і держави. Покажемо у цьому плані може бути село Грем'ячка, яке уряд конфіскував у Зінковецького римо-католицького костюлу на користь Подільської казенної палати і передав в оренду поміщикам. Вільні селяни тут за користування землею і сінокосами відробляли панщину в маєтку орендаря та відбували підводну, дорожню, постоеву та інші повинності, сплачували подушний податок²¹.

За звичаєм кожне кріпацьке село мало своє внутрішнє громадське самоврядування, що функціонувало за неписаними законами. Сільська громада складалася з селянських дворів-родин, що виступала найвищою звичаєвою формою організації сіл регіону. До її повноважень входило розв'язання управлінсько-виконавчих, організаційно-господарських, юридичних (громадського суду і заступництва), державно-фіскальних, соціальних та інших питань, а також турбота про суворе дотримання звичаїв, обрядів і духовно-моральних цінностей односельчан. Заможні селяни у громаді були найбільш впливовими і від них залежало те, як вирішувались ті чи інші проблеми.

Громада мала сільський схід, сільське начальство і сільську розправу для вирішення судових справ. Сільський схід складався з сільської старшини, старостів, збірника податків і виборних по два чоловіка від кожних десяти дворів. У його компетенції було вирішення всіх життєвих питань села. Лише в разі необхідності розподілу громадської землі у сході брала участь решта господарів, а в справах організації виконання рекрутської повинності запрошували батьків, опікунів, вихователів і самих рекрутів.

Сільську розправу, що складалася з старшини та двох сільських “добросовісних” (старшого і молодшого), обирали на три роки. Розправа розглядала суперечки, позови і незаконні вчинки селян у межах, зазначених у спеціальному судовому уставі. На Волині, за підрахунками М.Корніловича, нараховувалось 55 сільських громад державних селян. Для Волинської губернії характерним також був інститут почесних господарів, який виступав самостійним представником громади в управлінні та судочинстві.

У повсякденному житті кріпосними селянами управляли поміщики (магнати і шляхта) та їхні “економічні” управління. Вони склали найближчу реальну владу для кріпаків. Дідич виступав безпосереднім господарем маєтку і доглядачем порядку серед селян. Він стежив за їхнім господарюванням і спрямовував їх на побожність, працю і путяще життя. Систему панщини регулювало законодавство і звичаєнні порядки²².

Волості і волосні управління утворювались під контролем цивільних губернаторів і казенних палат у населених пунктах або з кількох невеликих сіл, де мешкало не більше трьох тисяч селян. Обиралися волосні управління кожних два роки у складі голови, писаря і сільських виборних (смотрителів) всіма селянами із мешканців доброї поведінки і взірцевих у господарстві, десятських міняли по черзі щомісяця. В обов’язки волосних голів і сільських виборних входило ознайомлення мешканців із різноманітними узаконеннями, повчання і натолковування селян на “добронравіє” і “пользу”, застереження від заразних хвороб, падежу худоби і пожеж, організація ремонту мостів і доріг, виконання інших повинностей, збір і передача в казну всіх окладних зборів. Крім того, кожний волосний голова був зобов’язаний чинити розправу і мирити селян у маловажливих питаннях, сварках і позиках, опікувати вдів та сиріт, контролювати лінивих і недбалих, щомісяця оглядати господарство, здійснювати контроль за виконання виборними своїх обов’язків, стежити за порядком, виявляти підозрілих та невідомих людей, проявляти турботу про розвиток господарства тощо. Обрані члени волосних управлінь отримували заробітну плату і звільнялися, крім сплати грошових казенних податків, від усіх нарядів і робіт.

З цього цілком очевидно, що сільське самоврядування функціонувало у Правобережній Україні не як наслідок передачі певних функцій з боку царських властей, а головним чином як факт існування традицій звичаєвого права. З роками право сільських громад ставало все більш формальним. Причиною цього виступали, з одного боку, посилення контролю самодержавства, місцевої адміністрації і поміщиків за органами самоврядування, з другого – підпорядкування діяльності сільських громад імперським цілям та приведення їх у відповідність із запровадження суспільно-політичним устроєм звужувало сферу громадського самоврядування до проблем внутрішнього життя громад, до відповідальності за виконання підданими повинностей і забезпечення порядку. Кінцевою метою цих заходів було досягнення стану, за якого корінні мешканці не мали б змоги піднятися вище елементарних турбот про підтримання свого існування.

Отже, приєднавши Правобережну Україну до складу імперії, російський царизм став цілеспрямовано будувати в краї імперські політичні та державно-правові відносини. Ключові позиції в політичній та інших сферах життя закріпили за росіянами, іншими національними меншинами, що мешкали у Правобережжі. Українці єдині опинились на своїй рідній землі у безправному політичному середовищі. Вони виявились чужими для нової влади, а нова влада вже з перших днів утвердження у регіоні стала чужою для українців. Побувавши у Правобережній Україні в 1810 і 1817 роках, князь Долгорукий І.М. підкреслив, що “Политическое солнце ея не столько согревает, сколько светило небесное. Она изнурена, терпит разные тягости и чувствует вполне потерю свободные ея веков...”²³

Роль держави проявилась не в захисті інтересів нових підданих, а у збереженні та посиленні кріпосництва, нещадній експлуатації, ще більшому закріпаченні українського селянства, а її політична надбудова незмінно служила оплотом і виразником іншоетнічних поміщиків, всього дворянського класу.

¹ Полное Собрание Законов Российской империи (Далі – ПСЗ). – СПб., 1830. – Т. 25. – № 18248.

² Вернадський В. Українське питання і російське суспільство // Науковий світ. – 1998. – № 4. – С. 9.

³ Дорошенко Д.І. Історія України: в 2 томах. – Т. 2. (Від половини XVII століття). – К., 1991. – С. 56.

⁴ Історія України: нове бачення. / Під ред. В.А.Смоля. – К., 2000. – С. 152.

⁵ Філінюк А.Г. Російська колонізаційна політика у Правобережній Україні на рубежі XVIII – XIX століття // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 9. – К., 1999. – С. 46.

⁶ Грушевський М.С. Український вопрос. – СПб., 1907. – С. 32.

⁷ Алисов Н.З., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира (общий обзор). Учеб. – М., 2000. – С. 68.

⁸ Соловьев В.С. Сочинения в 2 томах. Т. 2. Чтения о богочеловечестве. Философская публицистика. – М., 1989. – С. 604.

⁹ Філінюк А.Г. Національно-культурне відродження у Правобережній Україні та російська інкорпораційна політика (кінець XVIII – перша половина XIX століття) // Тарас Шевченко і українська культура XXI століття: Науковий збірник за матеріалами Всеукраїнського наукового симпозиуму. – Кам’янець-Подільський, 2000. – С. 219.

¹⁰ Антонович В. Исследования о крестьянах в Юго-Западной России по актам 1700 – 1798 / Предисловие к II тому VI части Архива Юго-Западной России. – К., 1870 – С. 62.

¹¹ ПСЗ. – Т. 24. – № 17769.

¹² Водарский Я.Е. Население России за 400 лет (XVI – начало XX вв.). – М., 1973. – С. 97.

- ¹³Сафонов М.М. Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII и XIX вв. – Л., 1988. – С. 27.
- ¹⁴Там само. – С. 35.
- ¹⁵Центральний державний історичний архів України. – Ф. 484. – Оп. 5. – Спр. 31. – Арк. 21, 31, 42, 48, 53, 66, 74, 80, 88, 103.
- ¹⁶Маркіна В.О. Про грошову і відробіткову ренти на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. // Укр. іст. журнал. – 1959. – № 2. – С. 44.
- ¹⁷Корнілович М. Волинський кріпацький селянський двір і громада у першій половині XIX віку. – К., 1930. – С. 290 – 309.
- ¹⁸Казьмирчук Г.Д., Соловйова Т.М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX ст. – К., 1998. – С. 106.
- ¹⁹Маркіна В.О. К вопросу о применении наемного труда в крестьянском и помещичьем хозяйстве Правобережной Украины во второй половине XVIII – начале XIX века // Возникновение капитализма в промышленности и сельском хозяйстве стран Европы, Азии и Америки. – М., 1968. – С. 267.
- ²⁰Семевский В.И. Крестьяне в царствование Екатерины Второй. – СПб., 1901. – Т. II. – С. XXXI – XXXII.
- ²¹Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 11. – Т. 1. – Арк. 180.
- ²²Корнілович М. Вказ. праця. – С. 289.
- ²³Долгорукий И.М. Путешествие в Киев в 1817 году. – М., 1870. – С. 101.

Надія ЩЕРБАК
Київ

АСИМІЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА ЦАРИЗМУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (друга половина XIX століття)

Національна політика російського царизму як важлива складова частина внутрішньої політики, була спрямована на зміцнення єдності імперії шляхом денационалізації та насильницької русифікації “іногородців”, які склали 57% населення. Слід відзначити, що політика царського уряду відрізнялась диференційованим підходом щодо різних народів: одних обмежували у виборі професій та місць проживання, другим забороняли користуватися рідною мовою, а третім взагалі забороняли вважати себе окремим народом.

Територія України, що входила до складу Російської імперії ділилась на три великі регіони: Лівобережна Україна (Полтавська, Чернігівська і Харківська губернії), Південна Україна (Катеринославська, Таврійська і Херсонська губернії), Правобережна Україна (Київська, Волинська і Подільська губернії, які були об'єднані в адміністративно-територіальну одиницю – Південно-Західний край). Вони відрізнялись своєю історією, складом населення і навіть діючим законодавством.

Варто сказати, що українські землі в XIX ст. були об'єктом термінологічної боротьби. Поляки називали землі, приєднані Росією внаслідок поділів Речі Посполитої, своїми східними окраїнами (*kresy wschodnie*). В Російській імперії ця територія називалась Західним краєм. При цьому вирізнялися Південно-Західний край, що об'єднував вищевказані правобережні українські губернії та Північно-Західний край з Віленською, Ковенською, Могилівською, Мінською та Вітебською губерніями.

Асиміляційна політика російського самодержавства особливо виразно простежувалася у Правобережній Україні, що обумовлювалось як економічними та політичними причинами так і етнічним складом населення регіону. А вже наприкінці XIX ст. окрім 7,5 млн. українців, тут проживали понад 1,2 млн. євреїв, близько 332 тис. поляків, а також німці, чехи, білоруси та представники інших національностей¹.

Підкоривши і приєднавши велику кількість народів і народностей, російський царизм проводив політику, яка мала сприяти поступовому злиттю національних окраїн в єдину державу шляхом денационалізації і насильницької русифікації. Щодо українців ця політика виходила із впевненості про тотожність українського і російського народів, і якщо віра в них була одна – православна, то й мова і все інше мало бути однаковим. Суть цієї політики влучно охарактеризував Микола І: “Один закон, одна мова, одна віра”.

Варто з самого початку зауважити, що українці (як і білоруси) не зазнавали дискримінації на індивідуальному рівні за національною ознакою. За своїм статусом вони прирівнювались до великоросів,